

Profeet of profijt

Weg uit de morele crisis

Gérard van Tillo

Eburon Delft
Edmund Husserl-Stichting Amsterdam
2017

Edmund
Husserl
Stichting

Een uitgave van de Edmund Husserl-Stichting

www.husserl.nl

Profeet of profijt. Weg uit de morele crisis verschijnt in samenwerking met de Edmund Husserl-Stichting en is de zevende in een boekenreeks die door deze Stichting wordt uitgebracht onder de titel *Het Verschil*. In dit boek gaat het om het verschil tussen het collectief belang en het eigenbelang.

NUR 740

ISBN 978-94-6301-160-0 (paperback)

ISBN 978-94-6301-161-7 (e-book)

Uitgeverij Eburon

Postbus 2867

2601 CW Delft

Tel. : 015-2131484/fax: 015-2146888

info@eburon.nl/www.eburon.nl

Eindredactie: Leni Jansen

Tekstcorrectie: Ger Ramaekers

Foto omslag en illustraties: Anke Land en Pier Pennings

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag

Grafisch ontwerp: Studio Iris, Leende

© 2017 Edmund Husserl-Stichting Amsterdam. Alle rechten voorbehouden. Iets uit deze uitgever mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op eng andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Inhoudsopgave

Voorwoord	11
Inleiding	13
Hoofdstuk 1	
Begrippen	15
Profeet	15
Bijbelse profeten	15
Eigentijdse profeten	17
Profijt en Belang	18
Toeëigening van belangen	19
Soorten belangen	20
Typen sociale belangen	21
Crisis	21
Fases	23
Processen	25
Ethiek en Moraal	26
Geschiedenis	26
Oudheid	26
Middeleeuwen	27
Nieuwe tijd	28
Hedendaagse ethiek	30
Normen en Waarden	32
Begrippen	32
Samenlevingen	32
Beschavingen	35
Deugden	36
Cultuur	37
Omschrijving	37
Verschillen	38
Godsdienst en geloof	38
Het Oude Israël	39

Hoofdstuk 2	
Morele crisis	41
Overheid en politiek	41
Opvoeding, onderwijs en wetenschap	44
Omschrijvingen	44
Westerse opvoeding	45
Basisonderwijs	46
Voorgezet onderwijs	46
Hoger onderwijs	47
HTP/UTP Heerlen	48
Universiteit van Amsterdam	58
Media	63
Sociale media	63
Computercriminaliteit	65
Risico's	66
Maatschappelijk leven	69
Tweezijdige communicatie	70
Geluksbeelden	71
Economie	72
Neoliberalisme	72
Zorg	74
Zorgverzekeringsstelsel	74
Ouderenzorg	75
Ziekenhuis	76
Marktwerking	77
Zorgverzekeraars	78
Corruptie, fraude en criminaliteit	79
Criminaliteit	79
Fraude	81
Corruptie	82
Hoofdstuk 3	
Oorzaken	85
Individualisering	85
Verlichting	86
Liberalisme	89
Politiek	90
Secularisatie	91
Godsdienstsociologie	93
Modernisering	94
Ontzuiling	95

Verklaringen	96
Verzorgingsstaat	103
Sociaaldemocratie	104
Kerk en staat	105
Bataafse republiek	106
België	107
Andere landen	107
Teruggang van kerk en geloof	108
Onderzoek	108
Kerkelijke participatie	109
Moraal	110
Godsdienst en politiek	111
Kerk en godsdienstigheid	112
Hoofdstuk 4	
Tegenkrachten	113
Staatsgodsdienst	114
Oosters en Westers christendom	114
Christologie	115
Kerstening	116
Beelden en filosofieën	119
Schisma's en scheuringen	120
Kloosterwezen	121
Hervormingen	121
Bedelorden	122
Devoties	122
Moderne devotie	123
Geert Grote	123
Reformatie en protestantisme	124
Richtingen	125
Lutheranisme	125
Zwingli	126
Calvinisme	127
Andere richtingen	127
Contrareformatie	128
De Nederlanden	129
Oecumene	129
Oecumenische Beweging	130
Wereldraad van kerken	131
Regionaal	134
Kerkelijk reveil	137

Immigratie	139
Europese migratie	139
Migratiestromen	142
Hoofdstuk 5	
Behoeders van de moraal	145
Christendom	146
Bijbels fundament	146
Verwoording	146
Actualisering	147
Vrijheid	148
Nieuwe testament	149
Geweten	150
Psychologisch en sociologisch	150
Gewetensoordeel	151
Jodendom	152
Wetgeving	152
Geschiedenis	153
Islam	154
Veroveringen	154
Koran	155
Moslimfundamentalisme	156
Oosterse religies	157
Hindoeïsme	157
Boeddhisme	160
Spiritualiteit	161
Interreligieus	162
Ontwikkeling	162
Westerse esotherie	163
New Age	163
Theosofie	165
Antroposofie	166
Geheime genootschappen	167
Broederschap der Rozenkruisers	167
Vrijmetselarij	168
Odd fellows	168
Oosterse spiritualiteit	171
Jainisme	171
Taoïsme	172
Zen	174

Vrijzinnigheid	174
Vrijzinnig protestantisme	175
Progressief katholicisme	176
Bijzondere vormen van religie en levensbeschouwing	177
Overkoepelende religie	177
Scientology	177
Soefi-beweging	179
Pantheïsme	179
Humanisme	180
Humanisme en christendom	180
Humanistisch verbond	182
Zingeving	182
Wetenschap	183
Hoofdstuk 6	
Condities	185
Educatie	187
Integratie	187
Permanente educatie	188
Pluralisme	188
Moreel pluralisme	189
Diversiteit	190
Actief pluralisme	191
Sociale interactie	192
Afwijkend gedrag	193
Bindingsmechanismen	194
Maatschappelijke participatie	195
Wetgeving	195
Maatwerk	196
Tolerantie	197
Levensbeschouwelijk pluralisme	197
Metamodernisme	198
Modernisme	198
Postmodernisme	199
Metamodernisme	200
Summary	205
Literatuur	206
Curricula van personen die aan deze uitgave hebben bijgedragen	213
Over de Edmund Husserl-Stichting	215

Voorwoord

Het zijn niet de eenvoudigste vragen die Gérard van Tillo aan de lezer voorlegt: is er sprake van moreel verval in onze Westerse wereld en, zo ja, wat kan daarvan de oorzaak zijn? Is het zo dat ontkerkelijking en gegroeide welvaart een soort moreel nihilisme hebben bevorderd en als dat zo is, is er dan heil te verwachten van een nieuwe generatie die door onderwijs, opvoeding en sociale interactie tot een vernieuwd besef van een morele samenleving komt?

Met dit soort vragen zet Van Tillo de traditie voort die de Edmund Husserl-Stichting (EHS) 25 jaar geleden stichtte. Samen met Leni Jansen en Wiel Claesens staat hij aan de start van het streven te komen tot “inductieve communicatie”, dat wil zeggen vanuit het bijzondere naar het algemene leidend begrip van actuele vraagstukken.

In eerdere publicaties van Van Tillo en de stichting spreekt een uitgesproken behoefte om achter de verschijnselen te kijken, om te ontdekken wat er waar is van algemene opinies en gedragingen. In de geest van Husserl worden waarnemingen kritisch onderzocht, zoals gebeurde bij behandeling van tekens van macht en schijn, de façademaatschappij en het volk dat zich met en in een toga hult.

De grondtoon van het werk van de mensen van de EHS is grote betrokkenheid met de samenleving en in het bijzonder met de mensen die het daarin minder goed getroffen hebben. Leni en Gérard hebben dat al veel eerder gedaan door een sociaal bestek uit te zetten dat niet om de mensen heen gaat, maar een kwalitatieve dimensie wil geven en sociale massage niet uit de weg gaat. Dat kan leiden tot levenskunst in de Bijlmer, waar de oprichters van de EHS als geëngageerde bewoners leven. Het is zeker niet “met enige deelneming” dat zij bij de medebewoners betrokken zijn.

De thematiek die Van Tillo in dit boek behandelt is complex en actueel. Het is een uitdaging voor de auteur om tot aanbevelingen voor een moreel réveil te komen. Eerder heeft Jos van der Lans opgemerkt dat Van Tillo een idealist is. Hijzelf zelf gelooft in een realistisch idealisme. Ik weet niet of dat een realistische of idealistische verwachting is, maar een boeiend vergezicht is het zeker.

Een vergezicht, zoals de Edmund Husserl-Stichting ons 25 jaar lang heeft
voorgehouden!

Den Haag, september 2017

Arre Fockema Andreae

Inleiding

In vroeger dagen bepaalde in de westelijke wereld de christelijke religie wat betamelijk was en wat niet. De bron waaruit geput werd, waren de tien geboden, de kerkelijke voorschriften en de christelijke deugden. Hieraan werden allerlei aanwijzingen ontleend voor het gedrag en de omgang met elkaar in het dagelijks leven. Deze richtlijnen werden aan kinderen vanaf hun vroegste leeftijd meegegeven in de gezinnen, de kerken en de scholen. Op de naleving van deze gedragsregels werd streng toegezien door ouders, opvoeders en docenten, maar ook door de geestelijkheid, die via preken tijdens de eredienst, godsdienstlessen op de scholen en huisbezoeken de mensen aanspoorden hun plichten te vervullen en de christelijke voorschriften na te leven. Omdat de christelijke moraal algemeen geaccepteerd was, was er ook sprake van een sterke sociale controle om de naleving ervan te garanderen. Maar sinds de teruggang van de kerken in de tweede helft van de vorige eeuw hebben zij hun greep op de samenleving verloren. Sindsdien ontbreekt hun de mogelijkheid om bij te dragen aan een leefbare samenleving en een centrale autoriteit waar mensen houvast aan hebben voor het bepalen van hun gedrag en het nemen van beslissingen. Dit heeft grote gevolgen voor alle sectoren van de samenleving. Gedrag wordt nu veel minder bepaald op grond van overwegingen waarin ook anderen een rol spelen en is vaker het gevolg geven aan impulsen, gericht op zelfbevestiging en het behartigen van de eigen belangen. Overal en op alle niveaus worden de uiterste grenzen van de wet gezocht om voordeel te behalen. Waar een gezamenlijke gedragsnorm ontbreekt en de controle faalt, worden wetten schromelijk overtreden. Die grensoverschrijdingen gelden ook voor de omgangsvormen en de onderlinge verhoudingen.

De teruggang van het christendom heeft de maatschappij in al zijn geledingen intensief veranderd. De basis van die veranderingen is het wegvallen van het moreel besef, dat tot die tijd door de kerken en de daarmee verbonden instituties overeind werd gehouden. De profetische visioenen zijn vervangen door de harde economische realiteit. Dit leidde mede tot de morele crisis waarvan in deze tijd sprake is. Er hebben zich al veel profeten opgeworpen om de crisis te bezweren. Hun boodschap moet serieus worden gewogen. Daarbij is het zaak de ware profeten van de valse te onderscheiden en oog te hebben voor de belangen, die onder de profetieën verscholen zijn.

In dit boek ga ik na, hoe de morele crisis in de verschillende sectoren van de maatschappij te traceren is en welke opvattingssystemen er aan kunnen bijdragen om de crisis te bezweren.

Eerst geef ik een toelichting bij de titel van dit boek en bij enkele centrale begrippen (Hoofdstuk 1). Daarna probeer ik de morele crisis in verschillende belangrijke maatschappelijke sectoren te traceren. Hierbij streef ik niet naar volledigheid, maar geef ik enkele voorbeelden die iets aangeven over het morele niveau op bepaalde terreinen. Waar dat mogelijk is, zoals op het terrein van het hoger onderwijs, breng ik eigen ervaringen in, waaruit iets af te leiden is over het morele niveau in deze sector (Hoofdstuk 2). Vervolgens ga ik op zoek naar de oorzaken van de crisis, die vooral lijken te bestaan in de processen die hebben bijgedragen tot de teruggang van kerk en geloof (Hoofdstuk 3). Dan bevestig ik de geschiedenis op factoren die als tegenkrachten hebben gewerkt om moreel verval tegen te gaan (Hoofdstuk 4). Deze tegenkrachten blijken te bestaan in opvattingssystemen, die de bedding vormen voor de normen en waarden, die in een moreel hoogstaande samenleving dienen te worden gehandhaafd. De belangrijkste daarvan passeren de revue (Hoofdstuk 5). Tenslotte noem ik een aantal voorwaarden, die vervuld moeten zijn om de morele crisis te overwinnen en tot morele verheffing te komen.

Dit boek handelt op de eerste plaats over onze eigen samenleving en cultuur. Maar we leven niet op een eiland. De situatie in ons land maakt deel uit van de Europese cultuur en de hele Westerse wereld. Daarom reikt de relevantie van dit boek verder dan ons eigen land. Soms worden dan ook gegevens vermeld over andere Europese landen en andere gebieden, die deel uitmaken van de Westelijke wereld of daar zelfs ver buiten liggen. De steen wordt als het ware in ons land in de vijver gegooid, maar de kringen die daardoor op het oppervlak veroorzaakt worden, golven verder tot over de grenzen van ons land. Er is sprake van eenzelfde effect als het gaat om de tijd, waarop de hier gepresenteerde crisisbestrijding betrekking heeft. Ook de kringen die veroorzaakt worden op het oppervlak van dit tijdsgewricht kunnen zich voortzetten tot in de nabije en de verdere toekomst.

Gérard van Tillo

Amsterdam, september 2017

Hoofdstuk 1

Begrippen

De redenering die in dit boek naar voren wordt gebracht is gemakkelijker te volgen bij een goed begrip van het thema waar het over gaat. Daarom sta ik in dit eerste hoofdstuk stil bij de begrippen die in de titel van dit boek naar voren komen en andere, die daarmee direct verband houden. Het gaat mij daarbij niet zozeer om exacte definities, maar meer om aan te geven wat met de begrippen bedoeld wordt, wat de achtergronden daarvan zijn en welke onderlinge verbanden er tussen de genoemde begrippen bestaan. Begrippen die in het onderstaande aan de orde komen zijn *profeet*, *profijt en belang*, *crisis*, *ethiek en moraal*, *normen en waarden*, en *cultuur*. Deze uiteenzettingen belichten de verschillende aspecten van de problematiek die in deze publicatie aan de orde wordt gesteld.

PROFEET

In elke religie komen profeten voor, al worden ze niet altijd zo genoemd. In de oudheid treffen we ze vooral aan in de semitische cultuurwereld. Ze spelen een belangrijke rol in de religieuze geschiedenis van Mesopotamië, Fenicië, Griekenland en Palestina. Profeten worden gewoonlijk geassocieerd met toekomstvoorspelling, maar in de bijbel en in de religieuze literatuur van niet-bijbelse culturen is dat niet hun belangrijkste taak. In de meeste verhalen die over hen bekend zijn, geven zij boodschappen van de godheid door aan anderen. Dat kunnen individuele personen zijn, maar ook groepen of het hele volk. Het kan gaan om een oproep tot een bepaalde handeling, kritiek op sociale misstanden, vermaningen, waarschuwingen voor de gevolgen van een bepaald gedrag, dreigementen met straf of juist troost en bemoediging.

Bijbelse profeten

De profeet is het medium waarvan de godheid zich bedient om een bepaalde godsspraak over te brengen. Profeten zijn weliswaar religieuze specialisten, maar hun profetieën gaan dikwijls over morele en maatschappelijke kwesties. Bij de bijbelse profeten ging het om personen die onderling grote verschillen vertoonden. Sommigen waren primitief, impulsief en excentriek,

anderen bedachtzaam, conventioneel en hoog ontwikkeld. Ze vervulden hun ambt ook op verschillende manieren en in verschillende situaties. De een moest vluchten voor de wraak van een koning, bij de ander trachtten koningen in de gunst te komen. Sommigen verbleven in paleizen en maakten deel uit van de macht, anderen voelden zich meer thuis bij het gewone volk. Sommigen waren boeren of veehoeders, anderen waren geleerden of staatkundigen die de groten der aarde adviseerden en bijstonden. Wat ze gemeen hadden was de hartstocht om het kwaad met wortel en tak uit te roeien en gerechtigheid te doen zegevieren. Allen waren het voorvechters van recht, die niet bang waren om onrecht aan de kaak stellen, ook niet als ze met de dood bedreigd werden. Ze waren moedig en zelfverzekerd, maar ook mild en barmhartig als de situatie daarom vroeg. Het waren ook allen zieners, die het woord van God naar de mensen brachten. Daar waren ze goed voor toegerust, zodat ze beschikten over wonderbare profetische gaven en een talent voor taal en beeldspraak. Hun woorden hadden dan ook een overweldigende invloed op het gedrag van hun toehoorders. Iedere profeet had zijn eigen woordgebruik en profeteerde binnen het verband van zijn tijd.

Het gemeenschappelijk thema was het Israëlitisch monotheïsme en de verplichtingen, die het volk Israël op zich genomen had bij de sluiting van het Verbond op de Sinaï. De profeten bereikten maar zelden hun doelstellingen. Waar zij wel in slaagden was de vorming van de Joodse natie in de traditie van het Verbond. Het gevolg hiervan was, dat het veel eeuwen later, toen het Joodse volk gevestigd was in het Beloofde Land, het nog steeds ontvankelijk bleek voor het beroep op de geest en eerbied bezat voor het woord, ook al nam het volk de woorden van hun profeten niet altijd ter harte. In ieder geval genoot het van de vermaningen van hun dichters-profeten. Als het volk getroffen werd door een catastrofe, herinnerde het zich de godsspraken en gaf die door van generatie op generatie. Pas veel later werden de woorden van de vroege profeten op schrift gesteld. De vroege profeten leefden tussen de dertiende en de negende eeuw en worden ook wel de *populaire* of *klassieke profeten* genoemd. Hun wederwaardigheden en profetieën worden vermeld in de bijbelboeken Jozua, Rechters, Samuël en Koningen.

De zogenoemde latere profeten traden op van de achtste tot de vijfde eeuw en worden wel de *literaire* profeten genoemd. Hun uitspraken werden al tijdens hun leven opgeschreven, ofwel door henzelf of door hun schrijvers of leerlingen. Hun optreden is vastgelegd in de bijbelse boeken Jesaja, Jeremia, Ezechiël en in de boeken van de zogenaamde kleine profeten, een aanduiding die geen verband houdt met hun lichaams lengte of hun belangrijkheid, maar met de omvang van hun geschriften. Hiertoe behoren Hosea, Amos, Obadja, Jona, Micha, Nahum, Habakuk, Sefanja, Haggai, Zacharia en Maleachi. Soms

zijn ze nog aangevuld met uitspraken van latere profeten, die op naam van de grote profeten gezet zijn. In het boek Jesaja vinden we teksten over Jesaja uit de achtste eeuw, maar ook uitspraken van een latere profeet uit de tijd van de Babylonische ballingschap in de zesde eeuw en van een nog latere profeet uit de tijd van na de ballingschap. Ook andere profetische bijbelboeken kennen dergelijke aanvullingen. De kleine profeten traden op in de tijd na de ballingschap. In die periode staat het profetisme in Israël op een laag pitje. De profeten vervullen dan geen centrale rol meer en zijn minder bekend.

In de overgang van het Oude naar het Nieuwe Testament laat het profetisme opnieuw fel op in de persoon van Johannes de Doper, die oproept tot bekering om binnen te kunnen komen in het koninkrijk Gods, dat aangekondigd zou worden door de Messias Jezus Christus, die hij de grootste van alle profeten noemt. In zijn optreden en prediking geeft hij gestalte aan een nieuw type profetisme, dat meer gericht is op onderricht en mensen de weg wijst naar God. Ook in de nabijbelse periode kwam er nog profetisme voor, maar aanzienlijk minder dan in de glorie tijd van de oude profeten. Het blijkt uit documenten die tot de Dode Zee-rollen behoren. Ook de historicus Flavius Josephus maakt melding van profeten in deze periode. Wel zijn er zowel in joodse als in christelijke kringen nadien legenden ontstaan rond de profeten, maar die bevatten geen betrouwbare informatie over het Israëlitisch profetendom (cf. Horst, P.H. van der, 2000, 19-27).

Eigentijdse profeten

In vanouds christelijke streken is het bijbels profetisme het meest bekend. Maar ook andere religies hebben hun profeten. Er is in dit opzicht een parallel van het christendom met de islam, waarin de woorden en daden van de centrale profeet Mohammed de imams inspireren bij de geestelijke leiding die zij geven aan hun gelovigen. Ook daarin spelen eveneens sociale, politieke en culturele aangelegenheden een grote rol. Nog een ander type profeet wordt gerepresenteerd door de geestelijke leiders van de Oosterse religie, van wie sommigen over de hele wereld grote invloed hebben gehad.

Gaandeweg heeft het begrip profeet zijn specifieke kenmerken verloren en is men het ook gaan gebruiken voor belangrijke geestelijke leiders. Later is het eveneens losgemaakt van zijn religieuze context en worden ook belangrijke sociale en politieke leiders als profeten aangeduid. Dominee Martin Luther King en Nelson Mandela worden soms aangeduid als de profeten van de zwarte bevolking. Ook de politiek kent zijn linkse en rechtse profeten, evenals de verschillende wetenschappen, de sport, de mode en de kunst. Al deze profeten krijgen geen visioenen meer zoals de oude profeten van Israël,

maar ze hebben wel een visie en het charisma om grote groepen mensen daartoe over te halen of in die richting te beïnvloeden.

Veel profijt hebben de meeste profeten niet van hun werk gehad. Wie de macht bekritiseert roept het onheil over zich af en wie de maatschappij wil corrigeren haalt zich de woede van de bevolking op de hals. Veel profeten zijn dan ook niet op een normale manier aan hun eind gekomen. Over Jesaja is een legende bewaard gebleven, dat hij door een uitzinnige menigte aan stukken gezaagd zou zijn. Johannes de Doper is onthoofd, Jezus gekruisigd en veel van zijn leerlingen zijn de marteldood gestorven. In de geschiedenis van de Kerk valt op, dat het veel geestelijke leiders met profetische gaven minder goed vergaan is. Dat kan ook gezegd worden van de profeten van onze tijd. Mensen die door profeten gecorrigeerd worden, voelen zich al auw aangetast in hun belangen. Als het om mensen met macht gaat, zullen zij die al gauw inzetten om hinderlijke profeten de mond te snoeren of zich van hen te ontdoen.

PROFIJT EN BELANG

Profijt is het voordeel dat men ergens van heeft. In die zin betekent het ook *opbrengst, baat, winst*. In confrontatie met het begrip *profeet* gaat het om de vraag in hoeverre met een bepaalde profetische verkondiging het eigen voordeel beoogd is. De term *profijt* wordt het meest gebruikt in de woordcombinatie *profijtbeginsel*. Dit betreft het sociaal-politiek uitgangspunt, dat de openbare voorzieningen zoveel mogelijk betaald moeten worden door degenen die er gebruik van maken of anders gezegd, dat de overheid de kosten van haar diensten en voorzieningen aan de gebruiker in rekening brengt. Voorstanders ervan zien het als een middel om de stijgende overheidsuitgaven op het terrein van collectieve voorzieningen aan banden te leggen. Verder draagt het bij aan de stijgende belastingdruk en aan de inflatiebestrijding. Tegenstanders van het beginsel benadrukken de negatieve gevolgen, met name voor de financieel zwakken in de samenleving. Die hebben er belang bij zoveel mogelijk te profiteren van overheidsvoorzieningen, die gratis worden aangeboden.

Een veel gebruikt begrip in verband met profijt is het woord *belang*. Een belang is iets waar men aandacht aan schenkt, omdat er voordeel mee gemoeid is. Het is een onduidelijk begrip. Hoewel wetenschappers het vaak gebruiken, wordt er bijna nooit bij gezegd, wat ermee bedoeld wordt. Bestaande omschrijvingen gaan uit van een relatie tussen een subject en een object. Het subject betreft dan een of meer mensen. Het object is het doel dat die mensen zich hebben gesteld of verondersteld worden dat na te streven. De aard van de relatie kan betrekking hebben op het gevoel, maar ook op de wil,

het verlangen of de behoeften. Relaties tot doelen worden pas belangen genoemd als ze door de betrokkenen als problematisch gezien worden.

Waar de nadruk ligt is afhankelijk van de vraag vanuit welke wetenschap of vanuit welk denk- of handelingskader belangen worden benaderd. In de sociale psychologie zijn het gevoelens van mensen over wat voor hen fundamenteel wenselijk is. De nieuwere stromingen in dit vakgebied spreken van gedragsstrevingen. In deze benadering zijn belangen beweegredenen van mensen. In de filosofie wordt het begrip *belang* in verband gebracht met verwante concepten zoals aspiraties, voorkeuren, verlangens, wensen, willen en behoeften. Ze worden onderscheiden naar de mate van objectiviteit, doelgerichtheid en urgentie. De moderne onderhandelingstheorie ziet belangen als de zorgen, wensen en behoeften die schuil gaan achter vooringenomen posities, standpunten en rechten van partijen, die met elkaar in onderhandeling zijn. Het achterhalen van de onderliggende belangen is in zulke situaties essentieel, omdat men zo tot meer en betere uitkomsten kan komen. Hoewel belangen dikwijls betrekking hebben op geld en bezit, bemoeit de economie zich niet direct met de belangen van mensen, maar wel met de schaarste die kan optreden, wanneer de wensen van de een alleen verwezenlijkt kunnen worden ten koste van de ontplooiingsmogelijkheden van anderen of als de medewerking van anderen nodig is om belangen te verwezenlijken. Geld speelt daarbij dan meestal een rol als middel om het gestelde doel te bereiken.

Toe-eigening van belangen

C.A. Groenendijk beschreef drie verschillende gevallen waarin de term *belang* wordt gebruikt om de waardering van de relatie van een mens tot een schaars goed aan te geven, n.l. belang in de subjectieve, toegeschreven of voorgeschreven betekenis. In het eerste geval gaat het om de manier waarop de betrokkene iets als belang ervaart. De subjectieve visie van de betrokkene op de onderlinge prioriteit van doeleinden, op de waarde van schaarse goederen of op de wenselijkheid van een bepaalde handeling of gebeurtenis is bepalend voor de invulling van zijn belang in een bepaalde situatie. In het tweede geval wordt iemand een bepaald belang toegeschreven. Iemand sluit bijvoorbeeld een raam van zijn afwezige buurman als het gaat regenen. In het derde geval wordt iemand een bepaald belang toegeschreven en wordt daar naar gehandeld. Bijvoorbeeld een dronken man wordt in het café een borrel geweigerd, omdat hij al teveel op heeft. Het door Groenendijk gemaakte onderscheid is van belang bij conflictoplossing, omdat het duidelijk maakt, welke belangen de partijen in het conflict vertegenwoordigen. Zo kan er een verschil zijn tussen de belangen die de partijen zelf hebben en de door anderen bij hen veronderstelde of aan hen toegeschreven belangen. In het recht gaat het vaak om

een afweging van belangen en belangenbehartiging. Belangen zijn rechtens relevant, als ze gebaseerd zijn op de wet of het recht, zodat de partijen in een procedure bescherming van die belangen kunnen vragen door middel van een rechterlijk oordeel.

Een belang is iets anders dan een standpunt. Belangen zijn de wensen, zorgen en behoeften die tot het standpunt hebben geleid. Het verschil tussen een juridisch standpunt en een onderliggend belang is niet altijd onmiddellijk zichtbaar. Een standpunt is een zelfgekozen oplossing voor een onderliggend probleem. Standpunten zijn gevormd in het verleden, maar belangen zijn gericht op de toekomst. Standpunten zijn vaak tegenstrijdig aan elkaar en als zodanig niet met elkaar verenigbaar. Belangen zijn vaak verenigbaar, soms gelijkloidend, maar soms ook tegenstrijdig. Onder ieder standpunt kunnen belangen verborgen liggen. Soms is er sprake van verschillende lagen van belangen, bijvoorbeeld als een belang nagestreefd wordt als middel om een ander belang als doel te bereiken (Groenendijk, C, 1981, 40-43).

Soorten belangen

Er zijn verschillende soorten belangen. Het maken van een onderscheid in belangen biedt een handvat bij het definiëren van belangen en onderliggende motieven. Het maken van een onderscheid in belangen vereist zorgvuldigheid en een kritische blik bij degenen die belangen van partijen in conflicten onderzoeken. H.C.M. Prein onderscheidt drie soorten belangen, nl. inhoudelijke, procedurele en psychologische. Inhoudelijke belangen of motieven betreffen financiën, goederen of andere waardevolle bronnen. Ze houden direct verband met het onderwerp van onderhandeling. Bij inhoudelijke belangen is de kans het grootst, dat ze rechtens relevant zijn. Naast inhoudelijke spelen bij partijen vaak nog andere zaken een rol, zoals bijvoorbeeld procedurele belangen. Dit zijn wensen en strevingen die te maken hebben met de manier waarop het proces wordt gevoerd en met de gevolgde procedures. Ze hebben betrekking op de loop van het conflict en omvatten de manier waarop partijen met elkaar omgaan. Naast inhoudelijke en procedurele zijn er psychologische belangen zoals zorg, behoefte en angst, ook wel relationele belangen genoemd. Ze hebben te maken met de manier waarop mensen behandeld willen worden en waarop er met relaties wordt omgegaan. In dit opzicht worden een aantal basisbehoeften onderscheiden. Ten eerste autonomie, waaronder ook *keuzevrijheid*, *onafhankelijkheid* en *zeggenschap* vallen. Ten tweede *relaties leggen*, waaronder waarden vallen zoals ergens bij horen, vriendschap, zorg, aandacht en liefde. Ten derde eigenwaarde, waaronder *erkenning of waardering krijgen* en *respect* vallen. Bij psychologische belangen is de kans klein, dat ze rechtens relevant zijn. Ze beïnvloeden indirect de inhoud van een vordering en het verweer, en de bereidheid van partijen tot schikken of

mediation. Kennisnemen van belangen is relevant voor de oplossing van een conflict en voor de keuze van de beste methode van conflictoplossing (Prein, H.C.M., 2006, 153-154).

Belangen van partijen kunnen op drie verschillende manieren met elkaar verweven zijn. Het kunnen gemeenschappelijke belangen zijn die mensen met elkaar delen. Op de tweede plaats kunnen belangen verenigbaar zijn. Als een belang voor de ene partij belangrijker is dan voor de andere, is soms de oplossing mogelijk, dat de partij voor wie het belang het sterkst geldt aan de andere partij compensatie biedt. Tenslotte zijn er tegengestelde belangen, die niet gemeenschappelijk of verenigbaar zijn. Voor schade die in het verleden geleden is en niet meer herstelbaar is, kan schadevergoeding in geld een oplossing zijn. Voor wat betreft de hoogte van de schadevergoeding zijn de belangen tegengesteld (Pel, M. en J. Emaus, 2007, 17).

Typen sociale belangen

Belangen hebben een sociale dimensie. Dit betreft de vraag, hoe zij uitwerken in de communicatie tussen mensen. Er kunnen vier typen sociale belangen worden onderscheiden. Op de eerste plaats zijn dit persoonlijke belangen die strikt het eigen lichaam en de eigen geest raken. Een tweede categorie zijn de persoonlijke belangen in ruime zin, die niet alleen betrekking hebben op persoonlijk gewenste doelen, maar ook op persoonlijke belangen van individuele of collectieve naasten zoals het eigen gezin, vrienden of familie. Een derde groep zijn de collectieve belangen. Deze zijn niet persoonlijk, maar betreffen collectieve goederen en waarden, waar een mens belang bij kan hebben. Ze worden niet door individuen, maar door natuur, overheid of sociale structuren verschaft en beschermd. Een laatste categorie zijn de belangen van anderen. Zolang ze niet botsen met de eigen belangen, kunnen ze gerespecteerd worden (Pel, M. en J. Emaus, 2007, 17).

CRISIS

Er zijn episoden en gebeurtenissen die we crisis noemen. De letterlijke betekenis van het woord crisis is terug te voeren op het Griekse werkwoord voor *scheiden*. De scheiding kan verschillende vormen aannemen. Het kan de scheiding betreffen voor en na de gebeurtenis.

Het kan ook een scheiding zijn naar plaats. Het betreft dan iets wat elders gebeurt en niet bij ons. De scheiding kan ook betrekking hebben op het onmiddellijk effect. Het raakt bijvoorbeeld anderen en gaat aan ons voorbij. Het gaat steeds om situaties, waarin het er om spant. Een ziekte kan in een

kritiek stadium terecht gekomen zijn. Crises zijn kritieke omstandigheden, keerpunten, waarbij het de vraag is in welke richting de situatie zich ontwikkelt. Om crises te beheersen zijn kritieke beslissingen nodig. Degenen die daarvoor verantwoordelijkheid dragen, hebben een kritieke opdracht. Het crisismanagement kan succes hebben, maar het kan ook jammerlijk falen. Crises kunnen twee kanten hebben. De primaire associatie met crisis betreft de negatieve gevolgen. Anderzijds kunnen crises voorboden zijn van betere tijden en nieuwe kansen en mogelijkheden. Zo heeft de economische crises veel ongezonde situaties aan het licht gebracht en gesaneerd en zijn politieke crises zoals coups en revoluties soms stappen in de goede richting, die een meer stabiele politieke situatie tot gevolg hebben. Soms wordt door machthebbers of hun opposenten met opzet een crisissfeer in het leven geroepen om zo kansen te scheppen voor een herverdeling van de macht. Dit zijn over het algemeen riskante methoden, omdat de kansen zich ook tegen hen kunnen keren met catastrofale gevolgen.

Bij crises gaat het om onvoorspelbare bedreigingen die gepaard gaan met onzekerheid en urgente maatregelen vergen. In politieke-bestuurlijke crisis-definities ligt de nadruk meestal op de mogelijke aantasting van de belangen van de staat of andere overheden of van vitale structuren en processen. Crisisdefinities in wetteksten zijn gewoonlijk gericht op bijzondere bestuurlijke interventies, zoals centralisatie van bevoegdheden, noodprocedures en niet-routinematige besluitvorming. Crises kunnen zich voordoen in de publieke en in de private sector. In het publieke domein gaat het meestal om gebeurtenissen en episoden die veel doden en gewonden veroorzaken of het sociale of politieke bestel dreigen te ontwrichten. Maar het kunnen ook crises zijn, waarbij belangrijke waarden van de samenleving bedreigd worden. In de private sector kennen we de bedrijfscrisis, die ook politieke gevolgen kunnen hebben. Maar ook in families, gezinnen, groepen en bewegingen kan een crisis ontstaan, die verstrekende gevolgen kan hebben voor het functioneren van deze gremia en van de afzonderlijke leden.

Er bestaan meerdere crisistypologieën. Belangrijke onderscheidingen zijn het verschil tussen objectieve en subjectief ervaren crisiskenmerken, tussen crises die het gevolg zijn van onbedoelde fouten en het doelbewust teweegbrengen van onheil en tussen crises, die het gevolg zijn van natuurrampen en die welke door mensen zijn veroorzaakt. De eerste leiden vaak tot manifestaties van solidariteit, terwijl uit de laatste gemakkelijk conflicten voortkomen.

Crises kunnen van het ene moment op het andere ontstaan, maar er is ook sprake van sluipende crises, waarbij de omstandigheden langzaam maar zeker verslechteren, dikwijls zonder dat we dat direct merken of er ons druk om

maken, tot ze ons op een gegeven moment voor voldongen feiten plaatsen en met onomkeerbaar onheil confronteren. De milieucrisis is een voorbeeld van een sluipende crisis, die op den duur tot plotseling optredende calamiteiten kan leiden. Dat geldt ook voor een morele crisis. Aan de excessen die zich op dit gebied voordoen, is de daling van het morele niveau van een samenleving te constateren (Muller, E.R. red., 2009, 5-16).

Fases

Crisis roepen angst en onzekerheid op bij mensen, maar zodra men zich van de dreiging of calamiteit bewust is, ontstaan ook pogingen tot crisisbeheersing. Het crisismanagement is concreter naarmate de crisis meer kortstondig en traceerbaar is. Het verloopt in een viertal fasen, die in de praktijk meestal door elkaar lopen.

De eerste fase is de preventie. Hierbij gaat het om voorkomen van dreigingen en daadwerkelijk onheil. Daarbij zijn gewoonlijk autoriteiten en overheidsdiensten betrokken, maar dikwijls ook de bevolking en organisaties en instellingen. Bij maatschappelijke en politieke dreigingen heeft preventie vooral te maken met het wegnemen van de oorzaken, wat in voorkomende gevallen een zaak van lange adem kan zijn. Een probleem dat zich hierbij kan voordoen is, dat de crisis tijdens het preventieve proces opnieuw toeslaat en slachtoffers maakt, zoals we vaak zien bij de bestrijding van het terrorisme. Dan bestaat de kans, dat de preventieve methoden worden aangepast aan de nieuwe wijzen waarop de crisis toeslaat.

De tweede fase is die van de directe voorbereiding. Ondanks preventieve maatregelen kan het noodzakelijk zijn voorbereidingen te treffen voor het geval zich acute dreigingen voordoen. Een efficiënte crisisbeheersing vergt de aanwezigheid van diensten en organisaties, die zich permanent met het verloop van de crisis bezighouden. In deze tweede fase gaat het vooral om crisisplanning. Tijdens deze planning leren de deelnemende instanties en personen hoe ze bij een acute dreiging moeten handelen. Bovendien leren ze in deze fase, wat ze aan elkaar hebben, zodat ze hun verwachtingen op elkaar kunnen afstemmen. Vandaar de nadruk op oefenen en het leren werken volgens strakke protocollen. Dit geldt niet alleen voor de direct betrokkenen, maar ook voor gezagsdragers en bestuurders, die op dit vlak een functie vervullen. Een ander aspect dat in deze fase belangrijk is, is de coördinatie van de activiteiten van alle betrokkenen. Daarbij gaat het erom inzicht te krijgen in de bevoegdheden en verantwoordelijkheden van verschillende autoriteiten en diensten, het opzetten en oefenen van een goede communicatie tussen gezagsdragers op verschillende bestuursniveaus en om de overdracht

van informatie tussen beslissers en uitvoerenden. In de voorbereiding op een crisis is het ook belangrijk af te rekenen met bekende vooroordelen. Bijvoorbeeld het idee, dat zo iets bij ons niet kan gebeuren, dat het niet actueel is, dat het zal gebeuren zoals de vorige keer en dat het crisisgebeuren zich volgens de vooropgezette scenario's en draaiboeken zal voltrekken.

De derde fase is die van de crisisrespons, waarin de besluitvorming moet plaatsvinden. Op de kritieke momenten moeten er beslissingen genomen worden. Bij bepaalde catastrofes kan het lijken of er niets aan te doen is, wat een demotiverende invloed kan hebben op het crisismanagement. Toch heeft de ervaring geleerd, dat het een groot verschil maakt of er ook bij het uitbreken van de crisis actief wordt opgetreden om de schade te beperken en de negatieve gevolgen zoveel mogelijk te ondervangen. In de besluitvormingsfase van crises in het verleden zijn een aantal regelmatigheden te ontdekken. Er is bijna altijd sprake van concentratie van de besluitvorming in een kleine ad hoc groep. Het crisiscentrum wordt het beleidscentrum, waar de beleidsstaf het driehoeksoverleg voert tussen besturen, beslissers en uitvoerenden. Er is ruimte voor informele besluitvorming, want nood breekt wet. Adviseurs en deskundigen spelen een belangrijke rol. De media nemen een belangrijke positie in. Er ontstaat ook bijna altijd concurrentie bij de betrokken diensten. Er is een explosieve toename van informatie, afgewisseld met het wachten op nieuwe berichten en het uitblijven van noodzakelijke informatie. Er is ook steeds sprake van dezelfde neigingen zoals de poging om de onzekerheid te beperken door vergelijking met vorige crises, de gewoonte om uitsluitend te letten op de korte termijn en de lange termijn niet in de beslissingen te verdisconteren, het streven om vast te houden aan de ingezette koers ook als blijkt dat het niet de juiste weg is, de neiging om de eigen mogelijkheden te overschatten en de tendens om de dominante opvatting in de beslissingsgroep blindelings te volgen.

In deze fase duiken voor de beslissers steeds dezelfde vragen op. Wanneer moet de bevolking gewaarschuwd worden? Is er nog meer onheil op komst en wat heeft dat te betekenen voor de inzet van personeel en materieel. Is de crisis het gevolg van natuurlijke processen, culturele wetmatigheden of menselijke fouten of is er sprake van een bewuste poging om schade toe te brengen? Wat te doen als er onzekerheid heerst onder de adviseurs? Moet het crisisberaad gecentraliseerd worden of is het beter, dat lokale gremia en overheden de beslissingen nemen? Is het verstandig het gebeuren klein te houden of moet de hele bevolking gemobiliseerd worden om steun te krijgen voor harde maatregelen en de pressie op de aanstichters van het onheil te vergroten? Moet er meteen ingegrepen worden of is het beter eerst na te denken en degenen die op de plaats des onheils zijn te faciliteren om in te grijpen?

De vierde fase is die van de nazorg, het herstel, rehabilitatie en normalisatie. Dikwijls zijn termen in de sfeer van een *nafase* misleidend, omdat de gevolgen van een crisis dikwijls niet minder ingrijpend zijn dan het onheil dat geschied is. Lokale gemeenschappen kunnen bijvoorbeeld nog jaren of decennia de gevolgen van de crisis ondervinden. Bovendien doen zich schommelingen voor in de verwerking van het leed dat de crisis veroorzaakt heeft. Spreken in termen van een *nafase* getuigt soms van de wens de zaak te hebben opgelost en achter zich te kunnen laten (Muller, E.R., red., 2009, 18-23).

Processen

Rond crises duiken altijd dezelfde processen op. Een daarvan is een politisering van de crisis. Als de normale gang van zaken verstoord wordt, wordt al gauw gekeken naar de autoriteiten. De politieke bemoeienis met crisis richt zich vooral op onderzoek, inspectie, toezicht en verantwoording achteraf. Als zich een crisis voordoet dient de overheid naar de mening van de bevolking in te grijpen ten einde de crisis op te lossen. Al snel daarna dienen zij verantwoording af te leggen over de maatregelen die zij hebben genomen en het succes dat daarmee geboekt is. Als dat tegenvalt komt al gauw de vraag op naar de sancties die tegen de bestuurders moeten worden ondernomen. Een ander proces dat meestal op gang komt is de juridisering van de crisis. Daarbij gaat het om de schuldvraag, strafrechtelijke aspecten en eventuele schadevergoeding voor de slachtoffers. Het leidt tot een mobilisering van de slachtoffers en andere gedupeerden. Vaak organiseren de getroffen en laten zich door zaakwaarnemers vertegenwoordigen.

Nog een ander proces dat bij de dreiging van een crisis op gang komt is de mediatisering. Het belangrijkste aspect van crises voor de media is, dat het nieuws is. Omdat zij de crisis en de hele aanpak ervan doorgeven aan het publiek, vervullen zij een belangrijke rol als het gaat om de interpretatie van het ontstaan van de crisis en het beteugelen daarvan. Het eerste belang van de media is niet zozeer het oplossen van de crisis, maar het publiek te interesseren voor hun berichtgeving. Vaak is er sprake van een spanning tussen de beleidsmakers, die bepaalde zaken geheim willen houden, en de media die alles zoveel mogelijk openbaar willen maken. Dit verschil in doelstelling leidt vaak tot verschillende interpretaties en standpunten omtrent het crisisgebeuren en het crisismanagement en tot een negatieve houding tussen de autoriteiten en de journalistiek, wat kan leiden tot vertekende berichtgeving. Een ander effect van de alomtegenwoordigheid van de media bij crises is het massapsychologisch effect van een langdurige collectieve stress, die de reactie op nieuwe crises en andere gebeurtenissen intensief kan beïnvloeden (Muller, E.R. e.a. red., 2009, 16-29).